

DOPAD ČITATELSTVA MLADÝCH GENERACÍ NA KULTURNÝ PRENOS V LOKÁLNÝCH SPOLOČENSTVÁCH*

Ivan Murin

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica & Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0000-0001-5824-8058>

The Impact of Readership of Young Generations on Cultural Transmission in Local Communities

Abstract: In local populations – which often have fewer formal learning opportunities than complex urban centers – reading serves as a vital tool for information acquisition, deeply tied to the evolution of literacy, education, and cultural context. Historically, general literacy and the associated competencies of the population developed only gradually. It was not until the second half of the 20th century that reading emerged as a preferred activity and a primary form of individual and social learning. By providing a window into the wider world, reading allowed rural inhabitants to access distant information with significantly less effort and lower “interpretative” risk than traditional local sources provided. As reading became integrated into local culture, it was supported by the establishment of school, public, and family libraries, as well as reading clubs. The spread of readership facilitated a significant “import” of cultural innovation, markedly increasing individual cultural capital and the overall vitality of local populations. What began as a narrow transfer of information has evolved into a robust opportunity to educate the youngest generation, particularly schoolchildren, through local initiatives that support and sustain their reading habits.

* Článek vznikl v rámci grantového projektu VEGA 1/0720/22 Kultúrny kapitál rodiny a jeho vplyv na školskú úspešnosť detí.

Keywords: *readership; cultural transmission; young generation; Central Slovakia*

<https://doi.org/10.14712/12128112.5258>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

Pre lokálne populácie, charakteristické menšími možnosťami formálneho učenia než v komplexnejších urbánnych spoločenstvách, sa čítanie ako spôsob získavania informácií spája s konkrétnym vývojom gramotnosti, vzdelávania a kontextov kultúry. Pre obce juhu Stredného Slovenska môžeme takýto spôsob získavania informácií hodnoverne skúmať od začiatku 20. storočia. Gramotnosť sa v tomto prostredí rozširovala len postupne a až časom sa stala bežnou kompetenciou obyvateľstva. Až v druhej polovici 20. storočia sa čítané informácie a čitateľstvo ako uprednostňovaná činnosť stáva dôležitou formou individuálneho a sociálneho učenia. Prostredníctvom čítania mohli obyvatelia porovnávať svoje skúsenosti s aktivitami iných ľudí a získavať vzdialené informácie, a to s menším úsilím a interpretačným skreslením, ako keby ich museli získavať výlučne z lokálnych zdrojov. Čitateľstvo sa stávalo pomaly súčasťou lokálnej kultúry, boli zakladané knižnice v školách, verejných knižniciach, čitateľských spolkoch, v rodinách a tak ďalej.

Rozšírenie čitateľstva možno v kultúrnych procesoch etnograficky sledovať ako dôležitý zdroj inovácií, ktoré významne zvyšovali kultúrny kapitál jednotlivcov a podporovali rozvoj lokálnych komunít. Čítanie umožnilo prenášať vzdialené ľudské poznanie do života jednotlivcov aj lokálnych spoločenstiev novými spôsobmi. Z historicky prevažne lokálneho prenosu informácií sa postupne vyvinula dnešná možnosť globálneho vzdelávania najmladšej generácie – školskej mládeže, pričom spoločenstvo má rôzne možnosti, ako čitateľstvo podporovať.

Antropologické vymedzenie výskumu čitateľstva

Gramotnosť sa v antropologickej perspektíve chápe ako schopnosť jednotlivca získať taký transformačný potenciál poznatkov, ktorý môže viesť k zásadnej redefínícii jednotlivca (Riemer 2008) a k jeho schopnosti osvojovať si inovácie. Antropológovia pritom túto zmenu nesledujú iba na úrovni jednotlivca, rodiny či komunity, ale aj v širších kultúrnych kontextoch mimo kultúrny priestor Európy. V komplexných spoločenstvách sa spolu so špecialistami z iných disciplín venujú

rôznym, menej formalizovaným spôsobom nadobúdania komplexnej gramotnosti (Turin – Hanks 2023). Poukazujú napríklad na to, že neúmerný informačný tok a masové generovanie textov sa v prípade menších spoločností javia ako málo integrovateľné; problematické môžu byť aj technické prostriedky ich šírenia a spôsoby, akými sa tieto obsahy stabilizujú v spoločnosti (Debenport – Webster 2019). V takomto šume a kultúrnom drifte, často formovanom prostredníctvom technických sociálnych sietí, jednotlivci hľadajú alternatívne spôsoby osvojovania - tvorby myšlienok a to individuálne aj kolektívne (Turin – Wheeler – Wilkinson 2013).

V texte budeme na čitateľstvo najmladšej generácie nahliadať z dvoch perspektív: (1.) z pozície „kultúry ako praxe“ (Bauman 1973), ktorá sa utvára v konkrétnom – v našom prípade lokálnom – konaní, a (2.) prostredníctvom analýzy relatívne autonómnych kultúrnych obsahov, ktoré sa čítaním získavajú a medzi najmladšou generáciou do 15 rokov aj šíria. Čitateľstvo školskej mládeže preto chápeme jednak ako (a) efektívny transfer nových informácií (Cavalli-Sforza – Feldman 1981), ktoré môžu byť zhodnotené v ďalšom vzdelávaní, a zároveň ako (b) faktor ovplyvňujúci vitalitu lokálnych spoločností.

Pri výskume nás inšpirovali najmä štúdie kolegov sociológov o (x) nerovnostiach vo vzdelanostnej reprodukcii (Roman – Gerbery – Sopóci 2022), v ktorých sa pracuje s niektorými podobami kultúrnej autonómie, ďalej práce o (y) voľnom čase (Chorvát 2011) a (z) o kontextoch vývoja a vzdelanostnej reprodukcie vo vzťahu k periférnemu (Kučerová – Kučera 2009), poľnohospodárskemu (Kandert 2004) a robotníckemu prostrediu (Katrňák 2004) výskumných lokalít. Inšpiratívna bola aj literatúra o socializácii detí prostredníctvom čítania, v rámci ktorej sa dieťa socializuje k rozvinutému kódu (Šafr 2008), teda k spôsobu komunikácie, v ktorom sú významy slov viazané na širšie a často implicitné kontexty. Antropológovia pritom skúmajú najmä prostredia, v ktorých sú podmienky pre takýto typ socializácie obmedzené.

Kontextualizácia výskumných lokalít – stredoslovenská dedina

Vzhľadom na všeobecný rozvoj vzdelávania na Slovensku v minulom storočí a zásadné rozšírenie čitateľstva vo vzdelávaní sa školopovinných detí na vidieku sa čitateľstvo stalo v lokálnych spoločnostiach Stredného Slovenska bežnou sociálnou praxou. Otázky, ako pretrváva táto prax v súčasnosti, aké má funkcie a aké sú podoby kultúrneho praktizovania čitateľstva u školopovinných detí, boli

obsiahlo diskutované počas terénnych výskumov v projekte Vplyv kultúrneho kapitálu rodiny na školskú úspešnosť detí. Podpora čítateľstva na slovenskom vidieku, ako aj prax čítania ako bežná každodennosť, sa stávali spoločenskou prestížou stredoslovenského dedinčana druhej polovice 20. storočia (Kandert 2004; Murin 2021). Táto prestíž súvisí s hospodárskym rozvojom, industrializačnými vlnami, spôsobmi uplatňovania štátnej moci a efektivity štátnej správy v odľahlých častiach Slovenska. Zvyšovanie kompetentnosti jednotlivca vplyva na komplikovanejšie riešenie problémov každodennosti a všeobecného porozumenia informáciám a textu.

Čítateľstvo ako empirický jav evidujeme v dejinách slovenského vidieka všeobecne, no do počiatkov industrializácie sa viazalo najmä na praktizujúci intelekt známej triády dedinských špecializovaných povolání – kňaza, učiteľa a notára. Nové formy prestíže, napríklad osvojovanie hodnôt abstraktného poznávania sveta, estetiky či morálky z centier vzdelanosti, sa šírili nerovnomerne. Vo všeobecnosti sa spájali najprv so školským vzdelávaním detí a až neskôr s formujúcou sa spolkovou alebo štátnou osvetou. Hlavný dôvod vzdelávania detí na vidieku do polovice 20. storočia úzko súvisel s osvojovaním lokálne preferovanej morálky. Obava z jej narúšania, ako aj snaha takýmto situáciám predchádzať, boli inštitucionalizované v správe obce, v školách a v jednotlivých cirkvách. Rozšírenie čítateľstva medzi deťmi sa pritom ponúkalo ako ďalší spôsob získavania základných vedomostí, často presahujúci bežný rámec školského učenia. Spolu s dôrazom na kolektívnu morálku sa čítanie v rodinách chápalo aj ako dodatočný prostriedok jej zušľachtovania, hoci jeho praktizovanie sa lokálne líšilo. Až prenikajúce technologické inovácie od začiatku 19. storočia viedli rodičov v lokálnych spoločenstvách k tomu, aby deti vychovávali tak, že si popri morálke, písaní a čítaní osvojovali aj nové poznatky a zručnosti, napríklad adaptabilné technické vedomosti. Čítateľstvo podporované remeselnými a robotníckymi spolkami zároveň uľahčovalo prijímanie technických inovácií; štúdium tak v niektorých prípadoch nahrádzalo náročné pracovné migrácie, ktoré mu predchádzali.

V lokalitách Gemera a Malohontu, ktoré sme si vybrali na výskum, má takto načrtnutý vývinový kontext zásadný význam. Ide o oblasť, v ktorej od 18. storočia prebiehali industrializačné procesy, najmä v spracovaní rúd a v sklárstve. V dôsledku toho boli tieto lokality v 19. storočí dosídľované obyvateľstvom pracujúcim v poľnohospodárstve aj v priemysle. Počet obyvateľov tu rástol už počas 19. storočia a vrcholil najmä medzi rokmi 1890 a 1910. V druhej polovici 20.

storočia však nastal výrazný pokles populácie. Napríklad v jednej z výskumných lokalít klesol počet obyvateľov na menej než 50 % úrovne z 19. storočia. Tento pokles sprevádzali výrazné zmeny – neúspešná industrializácia a odchod obyvateľov do miest, združštevňovanie a úpadok rodinného hospodárenia, ako aj neskoršia transformácia priemyslu spojená s výraznou nezamestnanosťou. Tieto základné príčiny regresu nemožno vysvetliť len prirodzenou migráciou z periférie do mesta. Ide o odľahlé lokality s menej rozvinutou infraštruktúrou, čo zvyšuje motiváciu mladých generácií odchádzať.

Lokalita	Akronym	Počet obyvateľov				
		2005	2010	2015	2020	2024
Industriálno- -poľnohospodárska obec s roztrúsenými roľníckymi osadami	Oranžová	3104	3043	2931	2812	2703
Poľnohospodárska centrálna obec	Modrá	3267	3199	3162	3129	2952
Stredná obec	Sivá	2467	2415	2394	2283	2099
Menšia obec	Žltá	1397	1345	1278	1267	1309

Tabuľka 1. Porovnanie vybraných lokalít pre etnografický výskum a zber dát podľa číselných údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky z vybraných štatistických oblastí Obyvateľstvo, Ekonomická aktivita, Poľnohospodárstvo a Organizačná štatistika v časovom horizonte posledných 20 rokov. Zdroj <https://slovak.statistics.sk/>

Čitateľstvo v týchto lokalitách môžeme etnograficky skúmať v rámci troch časových období: 1950–75, 1975–2000, 2000–25. Staršie obdobia možno zachytiť len sprostredkovane, najmä prostredníctvom spomienok respondentov. Etnografická dokumentácia je systematicky dostupná až od druhej polovice 20. storočia. Od tohto obdobia existujú aj periodicky doložené dokumenty o čitateľstve v lokálnych populáciách, ktoré ho zaznamenávajú aj ako spôsob trávenia voľného času.

Metodológia

V rokoch 2024 a 2025 sa realizoval dotazníkový zber dát a sprievodný etnografický výskum vo vybraných lokalitách stredného Slovenska s reprezentatívnym zastúpením prevažujúcich typov lokálnych spoločenstiev. Jednotlivé metodiky získavania originálnych dát a informácií boli navrhnuté podľa sociologického,

pedagogického a antropologického zamerania jednotlivých výskumníkov. Členovia výskumného tímu participovali na všetkých použitých metódach a vo svojich analýzach pracovali s empirickými dátami z perspektívy epistemológie vlastných vedných disciplín. Podrobnejšie informácie o výskume boli publikované v iných štúdiách (Košťalová 2025: 298–299).

Pre túto štúdiu bola použitá kombinovaná metóda kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu. Dáta boli získané prostredníctvom (a) dotazníkov priamo zadávaných výskumníkmi školopovinným deťom 6. a 9. ročníka, (b) dotazníkov pre ich rodičov, distribuovaných učiteľmi týchto škôl, (c) kvantifikovaných ukazovateľov čitateľskej aktivity vo verejných knižniciach skúmaných lokalít, (d) štyroch etnografií realizovaných v lokalitách a dvoch net-etnografií čitateľskej kultúry v skúmaných lokalitách, (e) dvoch sprostredkovaných skupinových rozhovorov knihovníčok s čitateľmi v miestnych knižniciach a (f) štúdiá lokálnych dokumentov – školských kroník, knižničných evidencií a demografických sčítacích hárkov, ktoré umožnili sledovať stupne gramotnosti lokálnych populácií.

Takéto rozloženie dát a informácií napĺňalo antropologické kritériá triangulácie na troch úrovniach: (x) použitých metód (kvantitatívne, kvalitatívne a dokumentárne zdroje), (y) typov dát (numerické, textové, obrazovo-dokumentárne) a (z) rôznosti prameňov (oficiálne štatistiky, dotazníkové odpovede a transkripcie rozhovorov s participantmi). Takáto verifikácia zistení umožnila nielen vyjadriť sa k empirickej evidencii vývoja a stavu čitateľstva vo štyroch skúmaných lokalitách, ale aj interpretovať všeobecnejšie antropologické poznatky o spôsoboch kultúrneho prenosu, ktorý sa v sledovanom období zmenil z prevažujúco vertikálne-medzigeneračného na prevažujúco horizontálne-generačný. Pri analýze jednotlivých časových úsekov sa charakter kultúrneho prenosu líšil v závislosti od lokálnych kontextov a podmienok. Základné podmienky a aktuálne trendy na začiatku a konci sledovaného obdobia však boli pre všetky výskumné lokality podobné.

Metódy analýz dát

Pri prvotnom triedení boli dáta časovo priradované k jednotlivým generáciám podľa osi ich dospievania. Získané dokumenty – kroniky, sčítacie hárky a zápisy miestnej správy – slúžili na doplnenie a overenie informácií z dotazníkov a etnografií. V dotazníkoch sa hodnotili otázky, ktoré reflektovali funkcie čitateľstva v skúmanej lokalite. Rozhovory zase poskytli údaje o reálnej čitateľskej kompetencii jednotlivých generácií a o schopnosti adaptovať získané informácie v každodennom živote alebo v rámci vzdelávania.

Použitie nástroja QADAS (Murin – Midula 2018) umožnilo klastrovať všetky zistenia podľa lokalít, jednotlivých generácií a triangulácie na úrovni metód, typov dát a časových úsekov generácií. Zhodu výpovedí participantov sme vyjadrili pomocou ukazovateľa ICF (*Informants' Consensus Factor*), ktorý sa používa v etnografických výskumoch na meranie miery konsenzu, pričom bol upravený tak, aby reflektoval organizované čitateľstvo v knižniciach. Kvantitatívne dáta získané z vybraných otázok dotazníkov boli spracované opisnou a korelačnou štatistikou významnosti. Pri ich tabuľkovom zobrazení ich prepájame s obsahovou nasýtenosťou kódov, doplnenou kvalitou výpovedí, ktorú hodnotíme emicky. Kódovanie bolo realizované nezávisle a priebežná verifikácia sa uskutočňovala evidovaním zhody. Na základe zistení, ktoré preukázali súlad medzi kvantitatívnymi dátami a kódovaním, boli vytvorené hierarchické tabuľky. Tabuľky uvádzajú frekvencie kódov a mieru ich kvalitatívneho nasýtenia obsahmi.

Etika spracovania dát

Všetky identifikujúce údaje v článku boli pozmenené tak, aby nebolo možné identifikovať konkrétnych participantov výskumu. Redakcii boli verne poskytnuté všetky zdroje dát, čo umožnilo posúdenie validity a reliability zistení. Integráciu a klastrovanie detailných domén z rôznorodých dát sme realizovali pomocou legálnej licencie Atlas.ti, využitím semi-automatických analytických nástrojov – AI Sentimental Analyses a AI Intentional Analyses. Analýzy prebiehali v GDPR certifikovanom human-labe s inštitucionálnou ochranou údajov. Protokol týkajúci sa použitých zdrojov, dát a vykonaných operácií je uložený v redakcii časopisu.

Vývoj vzdelávania

Čitateľstvo ako nástroj vzdelávania a trávenia voľného času sme zaznamenávali od najstaršej žijúcej generácie prostredníctvom rozhovorov, pričom dopĺňujúcim zdrojom boli školské kroniky uchované v niektorých lokalitách. Tieto kroniky dokumentujú hodnotové postoje, vzdelávanie, trávenie voľného času a každodenný život na tzv. *pustatinských školách*. Osídlenie skúmaných lokalít je charakteristické roztrúsenosťou sídiel, ktorá prevažovala až do sedemdesiatych rokov minulého storočia.¹ Stav vzdelávania, ktorý poznáme v súčasnosti, teda

¹ V minulom storočí sa vzdelávanie v centralizovaných školách realizovalo len v posledných 20 rokoch. Pre všetky skúmané lokality bolo charakteristické vzdelávanie v rôznych objektoch tak

povinné vzdelávanie detí do 15 rokov v štátnych základných školách lokalizovaných v centrálnych obciach, je vyslovene modelom 20. storočia s presahom do súčasnosti. O vzťahu k vzdelávaniu sa v školských kronikách uvádza:²

Lud vzdialený na viac ako 4 km od verejnej školy, bol nútený sám sa starať o vzdelanie svojich dietok. Škôl cirkevných nebolo, ani zvláštnych budov, preto si gazdovia zariaďovali vo svojich domoch súkromné školy. Tieto budovy nijakým pádom nezodpovedali predpisom školským a vyučovanie bolo vydržiavané len cez zimu, t. j. v mesiacoch listopadu, prosinci, lednu, únoru a březnu (zápisy českých učiteľov). Vyučovali vždy gazdovia alebo remeselníci znali písma, počtov a náboženstva, ktorému vždy kládli najväčšiu cenu.

Najstaršia generácia uvádza, že počas ich školopovinného obdobia v šesťdesiatych rokoch vlastnili rodiny len niekoľko kníh a listín. Tieto zdroje boli väčšinou liturgického alebo legislatívno-listinného charakteru, zahŕňali korešpondenciu a majetkovo-právne listiny, významný podiel tvorili aj kalendáre a zábavovo-časopisecké publikácie pre deti. Školské knihy a literatúra boli väčšinou majetkom školských knižníc a do rodín sa vypožičiavali len obmedzene. Ani výstavba centrálnych škôl v spádových obciach problémy čitateľstva a vzdelávania nevyriešila. Hospodáriaci roľníci až do sedemdesiatych rokov

zvaného školského okresu. Demografický pokles počtu obyvateľstva zapríčinil rušenie malých škôl a centralizovanie vzdelávania v školách centrálnych obcí. Výpovedný je príklad lokality Oranžová. Po spojení cirkevných škôl evanjelickej, katolíckej a židovskej v roku 1913 sa od školského roku 1925/26 vytvoril školský okres. Bol zložený z 16 malých osád. Tieto lokality spolu s tzv. pustatinskými školami boli podľa školskej kroniky založené medzi rokmi 1860 až 1908. V minulom storočí tu žilo približne 1 500 obyvateľov a ich deti navštevovali tieto školy. Približne rovnaký počet obyvateľov žil v centrálnych obciach a ich deti navštevovali ľudové, meštianske a neskôr základné školy. Do 1. januára 1993 patrili tieto osady pod tzv. politickú obec Oranžová.

² Ilustratívne zápisy z rôznych období. Všetky citáty sú zo školských kroník z pustatinských škôl v Oranžovej: „Dochádzka je veľmi biedna hneď na začiatku školského roka. Rodičia potrebujú deti najviacej na pasenie a to je tá boľavá stránka tunajšej práce. Jeden deň príde štvrtina detí, druhý deň druhá. ... (1926/27). Dochádzka sa horší, deti už nemôžu chodiť do školy bosé a topánky nedostávajú. Využívajú toho aj tí, ktorí majú deti zaobuté. Vec sa nedá zistiť a takýmto spôsobom mám vzviazané ruky. Nemôžem zasahovať trestami. Musím vyčkať do jari.“ (1945/46) „Dochádzka žiakov aj v tomto roku bola neuspokojivá. Ešte stále máme rodičov, ktorí nechápu správne pravidelné navštevovanie školy a v mnohých prípadoch i pre malichernosti nechávajú žiakov doma. ... Priemer na jedného žiaka pripadá na konci v I. triede 97,53 zameškaných hodín. ... V II. triede dochádzka žiakov bola ešte horšia. Na konci roka na jedného žiaka pripadá priemerne 124,28 zameškaných hodín.“ (1962/63) „Zrušením autobusového spojenia deti nemajú možnosť samostatne prichádzať do školy (1996/97) „Deti priváža do školy jeden z rodičov osobným autom, keď sa mu auto pokazí deti zostanú doma“. (2012/13)

minulého storočia považovali školu často za nutné zlo a deti v období jarnej a jesennej poľnohospodárskej práce do školy neposielali. Školská dochádzka v prvej polovici minulého storočia tak v niektorých mesiacoch bola často pod úrovňou (Mračenka – Geryk, 1924). Stav blížiaci sa k 100 % sme zaznamenali až v poslednej tretine 20. storočia, dnes však percento opäť pozvoľna klesá. Učitelia tento stav priebežne zaznamenávali a často hlásili inšpektorátom, ktoré následne rodičom ukladali pokuty.

Vzdialenosti, ktoré museli deti prekonať dochádzaním do vzdialených škôl, za zväčšovali, čím sa krátil čas na vzdelávanie a čítanie doma. Niektoré deti museli dochádzať päť až šesť kilometrov pešo.³ Dochádzka detí najmladších ročníkov do školy predstavovala významný problém vzdelávania. Voľný čas detí sa v sledovaných obdobiach líšil podľa profesie rodičov. V robotníckych rodinách, v industriálnych častiach obcí (všetky skúmané lokality mali už v 19. storočí robotnícke časti alebo celé kolónie), sú voľnočasové aktivity zaznamenávané v obecných kronikách už koncom 19. storočia. Nárast čítania ako bežnej voľnočasovej aktivity však všeobecne zaznamenávame až v druhej polovici 20. storočia. V roľníckych rodinách sa podobné aktivity objavujú neskôr, až v sedemdesiatych rokoch. Stredná generácia, ktorú sme skúmali od tohto obdobia až po súčasnosť, strávila stredoškolské vzdelávanie často v internátnych školách v okresných a krajských mestách. Zistili sme, že od osemdesiatych rokov sa len malá časť absolventov vracala do bydliska svojich rodičov.

V etnografických záznamoch z poslednej tretiny 20. storočia zaznamenávame, že voľnočasové čítanie sa stalo každodenným spôsobom získavania informácií nad rámec školského vzdelávania. Súbežne s tým sa tieto poznatky a informácie aplikovali v inováciách materiálnej kultúry v skúmaných lokalitách. U žien sa prejavoval dopad časopiseckého čítania módnych časopisov pri domácom zhotovovaní odevov, najmä módnych šiat. U mužov sa tieto inovácie týkali svojpomocného staviteľstva rodinných domov, záhradkárstva a rozširujúceho sa automobilizmu.

³ V apríli 1948 vstúpil do platnosti nový školský zákon č. 95/1948 Zb. (Zákon o základnej úprave jednotného školstva). Povinná školská dochádzka bola stanovená na deväť rokov. V novej škole v jednej z osád Oranžovej sa sústredili všetky deti z dovedajších okolitých 5 pustatinských škôl. Na tomto mieste uvedieme, že od prvých školských rokov existencie novej školy bol v každom ďalšom roku sústavný pokles žiakov, ktorí sa v nej vzdelávali. V školskom roku 1974/75 – 397 žiakov, 1975/76 – 349, 1976/77 – 322. Kronika obce Oranžová, s. 13–14.

Vývoj čítateľstva

Na rozvoj čítateľstva ako inštitucionalizovaného a systematického spôsobu získavania informácií nad rámec školských osnov mali v skúmaných lokalitách vplyv dva hlavné faktory: neskorší rozvoj čítateľských kompetencií a obmedzené šírenie tlačovín. Na rozdiel od mestského obyvateľstva bola úroveň všeobecnej gramotnosti nižšia ešte na sklonku polovice 20. storočia. Tento stav si uvedomovali štátna a obecná správa, inteligencia a v druhej polovici 20. storočia aj samotní obyvatelia vidieckych lokalít. Celé obdobie sa zároveň vyznačovalo nedostatkom kvalifikovaných učiteľov, ktorí by mohli zabezpečiť adekvátne vzdelanie nielen deťom, ale často aj ich rodičom. Na početných vidieckych školách pôsobili aj učitelia, ktorí absolvovali len určitý stupeň meštianskej školy a krátky učiteľský kurz; niekedy postačovala akákoľvek stredná škola s maturitou.

Čítateľstvo dospelého obyvateľstva sa podporovalo zakladaním verejných knižníc. Knižný fond sa vytváral sústredením tlačovín z farských knižníc, knižníc obecnej správy, podporných potravinových družstiev a spolkov, ako boli Roľnícka beseda, Remeselný spolok, Živena či Skaut.⁴ Privátne rodinné knihy vlastnilo len niekoľko rodín, väčšinou išlo o odbornú spisbu. Významnú zmenu v osвете čítateľstva priniesla nová legislatíva o povinnom zakladaní obecných knižníc.⁵ Rozširovanie fondu sa stalo pravidelnou agendou zasadnutí obecných úradov, čo sa odráža aj v zápisoch z rokovaní samospráv. Počet kníh v skúmaných lokalitách kontinuálne rástol až do konca 20. storočia.⁶ Od druhej polovice 20. storočia evidujeme v každej lokalite existenciu verejnej či podnikovej čítárne,⁷ hoci nie vždy bola obsadená funkcia knihovníka či knihovníčky.

⁴ Ilustratívne založenie knižníc: Karol K. v roku 1919 postavil budovu, ktorú daroval obci Oranžová na zriadenie potravného družstva, divadelnej sály, roľníckej besedy a ľudovej knižnice. Základ tejto knižnice tvorili knihy získané zbierkou od členov roľníckej besedy. Knižný fond sa ďalej rozširoval z prostriedkov získaných z pravidelných dotácií spolkov, výnosov z divadelných hier a tanečných zábav. V čase vzniku mala obec Oranžová viac než 5 tisíc obyvateľov a v čase založenia 180 kníh. Gemer-Malohont, 17. 2. 1923, roč. 5, a 13. 1. 1923, roč. 5, č. 2, s. 2.

⁵ Dňa 20. novembra 1923, na základe zákona číslo 430 o verejných knižniciach obecných z 22. júla 1919, rozhodol obecný výbor v Oranžovej o založení obecnej knižnice. Správu nad ňou mala miestna osvetová komisia (MOK). V obecnom rozpočte na rok 1924 sa na zakúpenie nových kníh prvýkrát vyčlenila suma pre miestnu knižnicu. Zápisnice z roku 1923.

⁶ V roku 1933 mala knižnica v Oranžovej 781 zväzkov a poskytla 16 250 výpožičiek.

⁷ Skláreň v časti obce Oranžová založila Miestnu závodnú knižnicu počas prvého (2ročného) národného plánu v roku 1947 pre 510 robotníkov a technikov. Základom jej knižného fondu bol zvyšok všetkých kníh, ktoré ostali po vojne (asi 500 titulov), a následná verejná zbierka: z výnosov 19 012 Kčs sa zakúpilo 279 nových kníh. Nárast kultúry čítateľstva môžeme ilustrovať v nasledujúcom roku 1948, kde sa v sklárni predali obyvateľstvu knihy za 9 384 Kčs.

Okrem toho sa tlačoviny dopĺňali aj na iných verejných miestach. Denná tlač počas totalitných období bola dostupná vo všetkých zariadeniach stravovania a pohostinstva, zriaďované boli novinové stánky a predajne kníh. Všetky školy mali vlastné knižnice.

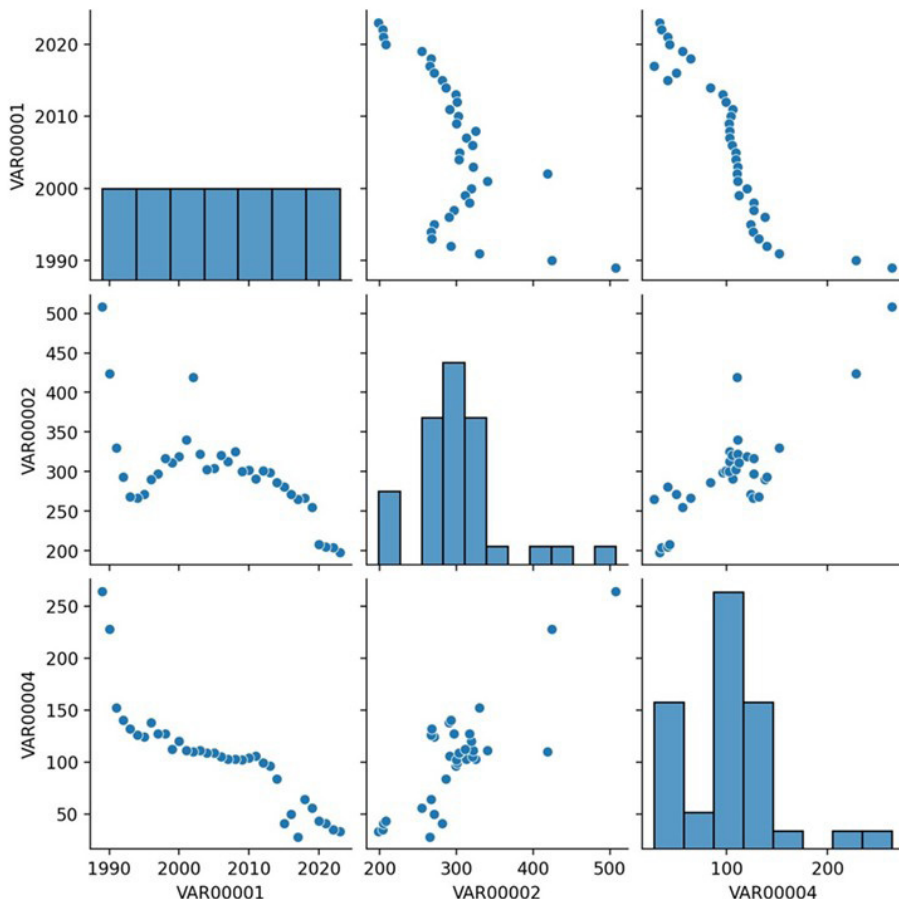
V šesťdesiatych rokoch sme etnograficky zaznamenali u vidieckeho obyvateľstva bežné zriaďovanie domácich knihovničiek alebo iných priestorov na ukladanie kníh, ktoré už patrili rodine. Zaujímavým javom bolo aj všeobecné zakupovanie nábytkových zostáv pri novej rodinnej a bytovej výstavbe, pričom každá zostava obsahovala knihovničku ako takmer povinnú súčasť obývacej izby. V sedemdesiatych rokoch sa knihy do domácností v skúmaných lokalitách už bežne kupovali a stávali sa častým predmetom obdarovávaní detí aj dospelých. Zadováženie kníh pre školopovinné deti podporovali súťaže, knižné lotérie a aktivity miestnych knižníc. Čitateľstvo ako prevažujúci spôsob získavania nových informácií vrcholí už aj v odlahlých lokalitách v deväťdesiatych rokoch minulého storočia.

Čitateľstvo tlačovín posledných 20 rokov nahrádzajú digitalizované obsahy. Službu čítania v deväťdesiatych rokoch cez internetové siete ponúkli všetky verejné čítárne v skúmaných lokalitách ako aj školské zariadenia tam pôsobiace. Internetové pripojenie a komunikácia cez sociálne siete je aktuálne prednostným médiom, tak sa najefektívnejšie šíri čitateľstvo u najmladšej generácie. Čítanie samotných digitálnych obsahov textovo obsahľejších kníh však stále neprevyšuje čítanie printových kníh. Pre analýzu vývoja čitateľstva a objasnenie úlohy verejných knižníc na vidieku sme sledovali dáta, ktoré evidujú okresné knižnice v skúmanom území.⁸

Verejné knižnice a dopad na čitateľstvo

Dáta sa pravidelne získavajú z výkazov miestnych ľudových knižníc, ktoré eviduje okresná knižnica. Prednostne obsahujú informácie o celkovom počte čitateľov ako aj o zastúpení členov najmladšej generácie. Pre účely výskumu sme spracovali údaje za obdobie 1989–2023, v ktorom dochádza k zmene preferencií medzi printovými a digitálnymi zdrojmi. Pri analýze dynamiky vývoja čitateľstva sme vo výkazoch rozlišovali dve vekové skupiny: dospelých (18+) a deti (do 18 rokov). V rozhovoroch s vedúcimi knižníc sme zisťovali odhadovanú veľkosť aktívneho členstva.

⁸ Databázy Okresnej knižnice.

Obrázok 1. Párový graf lokálneho vývoja čitateľstva ukazuje pozitívny vzťah k čitateľstvu medzi dvomi generáciami čitateľov a ich spoločnú variáciu v čase 1989–2023

Vzájomne sme porovnávali stredové hodnoty troch premenných: priemerný vývoj početnosti členov lokálneho spoločenstva v časovom období 1989–2023 (VAR00001), vývoj počtu čitateľov – dospelých (VAR00002) a vývoj počtu čitateľov – školských detí (VAR00004). Členstvo v miestnych knižniciach je v jednotlivých vekových skupinách v rámci všetkých štyroch skúmaných lokalít pomerne rovnomerne rozložené a predstavuje 8–10 % populácie. Evidujeme postupný pokles od roku 1989 do roku 2023, s miernou koncentráciou v začiatku roku 2000, priemernú početnosť najlepšie vystihuje stav z roku 2006.

V lokalitách, kde priemerný počet obyvateľov kolíše, no aktuálne je medzi 2 000 a 3 000 obyvateľov, je registrovaných priemerne 300 čitateľov, ročne hodnoty kolíšu v rozmedzí od 198 do 508. Čitateľstvo školských detí má priemer 104, pohybuje sa v hodnotách od 28 do 264.

Histogramy uvedené v Obrázku 1 pre tieto číselné premenné nám poskytujú vizuálny prehľad o ich rozdelení. Podľa vyjadrení vedúcich knižníc môžeme reálnu početnosť členov s pravidelnou návštevou hľadať v rozmedzí 50 až 80, čo však závisí aj od ročného obdobia. V zimnom období navštevujú miestnu knižnicu čitatelia viac než v letnom. V rámci posúdenia aktívnych členov je zastúpenie detí vyššie, ako je v evidencii formálneho členstva knižnice.

Priemernú návštevnosť v jednotlivých rokoch zvyšuje nielen každoročné dopĺňanie knižných titulov, ale aj popularizačné aktivity knižnice, ako sú čítanie a diskusia s autormi, vydavateľské prezentácie, skupinové čítanie. Postupný pokles členstva pravdepodobne súvisí s rozvojom a uprednostňovaním digitalizácie v sledovaných lokalitách. Tento vývoj je rozdielny, lokálne pripojenia k digitálnym sieťam boli budované počas rokov 2000–10, tento pokles počtu čitateľov je v ukazovateľoch evidentný. Potvrdil sa aj v rozhovoroch s vedúcimi knižníc. V populácii dospelých (VAR00002) má vývoj čitateľstva viac rozdelenie doprava, pričom väčšina hodnôt je zoskupená je od 250–350 čitateľov, ale niektoré vyššie odľahlé hodnoty dosahujú viac ako 500. Takéto rozdelenie môžeme vysvetliť pomalším postupom zvládania digitálnych zručností a celkovo konzervatívnejším správaním dospeléj populácie, taktó vyjadreným ako preferovanie printových kníh.

Pokles členstva najmladšej generácie (VAR00004) sa zdá byť rovnomernejšie rozložený, ale s miernym vychýlením smerom k nižším hodnotám, väčšinou pod 150. To ale nevytvára o celkovom úpadku čitateľstva, myslíme si, že naopak čitateľstvo narastajúcou digitalizáciou rastie práve v odľahlejších oblastiach. Pokles formálneho členstva v knižniciach pravdepodobne vyjadruje nahrádzanie čítania printových textov v knižniciach čítaním digitalizovaných textov. Uvedená korelačná matica naznačuje, že vývoj celkového čitateľstva v lokálnej kultúre a čitateľstvo najmladšej generácie sú silne pozitívne korelované s korelačným koeficientom približne 0,824. Znamená to, že celkový vývoj lokálnej kultúry ovplyvňuje rovnako všetky generácie. Technické inovácie a rozdielna počítačová gramotnosť u oboch generácií nevlplyva na ich rozdielny vývoj, je podmienená celkovým vývojom verejného prostredia lokalít. Prirodzene sa javí, že tieto externé vplyvy (digitalizácia, stav knižničného fondu, služby knižníc) majú menší vplyv na staršiu generáciu.

Ukazovatele čitateľstva staršej (VAR00002) a mladšej (VAR00004) generácie vykazujú negatívnu koreláciu s časom (koeficienty $-0,646$ a $-0,878$), čo vysvetľuje hlavný trend vývoja čitateľstva. Na základe týchto údajov možno predpokladať, že trend čitateľskej aktivity bude v nasledujúcich rokoch klesajúci. Vo vyjadrení organizovaného čitateľstva ako formy distribúcie inovácií v lokálnom spoločenstve budú inovatívne prvky lokálnej kultúry s pribúdajúcimi rokmi klesať. Silná korelácia medzi generáciami naznačuje, že pre generáciu detí ako aj ich rodičov existujú spoločné faktory, ktoré tento trend môžu ovplyvniť. V zdôvodnení tohoto sme zaznamenali v rozhovoroch medzigeneračnú zhodu – pokles počtu obyvateľov, migráciu do miest a zastaralú infraštruktúru. Úpadok čitateľstva môže byť ovplyvnený najmä najmladšou generáciou v dôsledku generačnej zmeny priorít. Avšak vzhľadom na demografický pokles vo všetkých sledovaných lokalitách, obmedzenú dostupnosť zdrojov a nízky význam jej dopadu na inovatívnu vitálnosť spoločenstiev, tento faktor nebude výrazne meniť klesajúci trend.

Funkcie čitateľstva pre školskú mládež

Obsahovými analýzami výpovedí získaných z dotazníkov sme identifikovali kľúčové kódy popisujúce rozdielny lokálny vývoj, vykonali korelačnú analýzu a vizualizovali vzťahy medzi hlavnými premennými. Pomohlo nám to zistiť, ktoré premenné majú najsilnejší vplyv v konkrétnej lokalite. Kvalitatívnu obsahovou analýzou odpovedí zo školských dotazníkov sme odpovede zoskupili do tematických významových skupín a následne ich kvantifikovali (*Gr*). Rozhovory zachytávali, ako rodičia v skúmaných oblastiach vnímajú kultúru čítania, úlohu školy a knižníc a ich dopad na získavanie vedomostí a zručností. Diskusné fóra knižníc, realizované kontaktnou formou a prostredníctvom online pozorovania diskusných skupín so školskou mládežou, prebehli pod gesciou miestnej knižnice. Zúčastnené pozorovania sa uskutočnili v jednotlivých školách počas zadávania dotazníkov. Ich cieľom bolo preskúmať a hlbínnejšie interpretovať záujem detí a verifikovať zodpovedanie otázok. Partnermi výskumu boli pedagógovia základných škôl a zamestnankyne miestnych knižníc, ktorí nám poskytli kontextuálne informácie o záujme rodičov a miestnej populácie o čitateľstvo, o tom, aké funkcie čitateľstvo zohráva v lokálnej kultúre, aký význam zohráva pri prenose čítaných obsahov v kultúrnom prenose v lokalite.

Pre účely obsahových analýz sme zostavili 10 kódov (Tabuľka 2), do ktorých sme priradili odpovede školských detí, z ktorých možno vyvodíť očakávané

dopady čítateľstva na udržateľnosť lokálnych komunit – aktivnosť (*Activities*), hodnotovosť (*Attitude*), správanie (*Behaviour*), znalosť (*Cognition*), pochopenie kontextov (*Context*), vývoj lokálnej kultúry (*Culture*), vzdelanosť (*Education*), prostredie (*Environment*), ekonomiku (*Finance*), generačný prenos (*Parents*).

	6 Class 64 3624	9 Class 26 1501	Imported su... 90 5125	26 1538	18 917	13 815	20 1179	Totals
Love for Reading 36	22	14	36	14	6	2	10	104
Parental Influence 46	28	18	46	16	8	5	11	132
Reading Culture 34	22	12	34	14	6	2	8	98
School and Library Impact 29	19	10	29	13	6	2	5	84
Activities 8 621	438	183	621	183	116	102	142	1785
Attitude 9 685	477	208	685	208	119	116	153	1966
Behaviour 1 84	60	24	84	25	15	13	20	241
Cognition 4 332	236	96	332	99	59	52	78	952
Context 5 414	294	120	414	123	73	65	98	1187
Culture 3 230	160	70	230	67	44	39	50	660
Education 13 1068	762	306	1068	321	192	169	245	3063
Environment 6 497	353	144	497	151	85	78	118	1426
Finance 2 151	108	43	151	51	28	14	38	433
Parents 1 90	64	26	90	26	18	13	20	257
Totals	3043	1274	4317	1311	775	672	996	12388

Tabuľka 2. **Dátová matica ukotvenia obsahov a početností relácií**

Čítateľstvo ako voľnočasová aktivita sa všeobecne považuje za pozitívne a jednoznačne smerujúce k dosahovaniu vyššieho vzdelania. Pri porovnaní hodnôt vzdelania najstaršej generácie (ako je uvedené v kontexte úvodu kapitoly) súčasní rodičia považujú dosiahnutie vyššieho vzdelania detí za jednu z hlavných priorít rodičovskej výchovy. V starších školských kronikách je možné rozpoznať, že za zvyšovanie vzdelania detí bola hlavne zodpovedná štátna alebo obecná správa. Naše výskumy však ukazujú, že dnes sú to práve rodičia (*Parents*), ktorí nahrádzajú nedostatky a riešia prípadné problémy so zabezpečením vzdelania. V odľahlejších obciach je to dnes hlavne zabezpečovanie dopravy detí na vyučovanie, účasť na mimoškolských aktivitách a internetové pripojenie domácností.

Voľnočasové čítanie sa považuje za priame vykonávanie vzdelávania. Domáca práca detí, v minulosti ako významná doplnujúca činnosť pre prosperitu rodiny, úplne ustúpila významnosti vzdelávania. Tu je potrebné uviesť, že vo všetkých lokalitách sú zastúpené sociálne najslabšie rodiny, prevažne rodiny Rómov. Hodnota detskej práce ako priama pomoc rodine (príprava paliva, starosť o súrodencov, nakupovanie, zabezpečenie vody) má nepomerne vyššiu hodnotu než dosiahnutie vyššieho vzdelania. V mnohých prípadoch to skresľuje

aj výsledky našich dotazníkov (porovnaj Holková 1977), lebo v niektorých lokalitách výskumu sú zriadené špeciálne základné školy a deti z týchto škôl neboli zaradené do dotazníkového zisťovania z dôvodu kritérií vernejšieho vzorkovania. Metodologicky boli pre písanie tohto textu zvolené rozhovory s deťmi a ich rodičmi. Je potrebné uviesť, že sociálnu znevýhodnenosť rodín nemôžeme v žiadnej lokalite prisudzovať len Rómom. Stereotypy a dôvody, prečo rómski rodičia nevedú svoje deti k čítaniu, však významne pretrvávajú. Sú nimi predsudky k uplatneniu Rómov inou než manuálnou prácou, obavy z mentálneho ublíženia deťom pri čítaní, nákladnosť zabezpečovania kníh a výlučnosť kompetencie škôl vo vzdelávaní ich detí. Rómske deti zapojené do dotazníkov často neuvádzali svoje individuálne postoje a túžby, ale očakávania svojich učiteľov. Následnými prieskumami sa potvrdilo, že integrovanie detí zo sociálne slabších rodín smeruje predovšetkým k materiálnemu vyrovnaniu sa s majoritným obyvateľstvom. Záujem o čítanie a čitateľstvo nie je indikujúce pre dosahovanie vyššieho postavenia Rómov v lokálnom spoločenstve.

Mladšie deti vnímajú úlohu čítania pri dosahovaní vzdelania výraznejšie, zatiaľ čo deti na konci základnej školy pripisujú čítaniu význam pri rozvoji nových činností, aktivity, širších kontextov a mentálneho dospievania. V rozhovoroch na knižničných chatoch mladá generácia často kriticky posudzuje konkrétnu spisbu, hlavne tú, ktorá tvorí ich povinné školské čítanie.

...škola mi dokázala knihy znechutiť až-až, veď na mnohé diela z povinného čítania už nestačili už ani knihomoli, lebo tie knihy sú pre iný vek a povedala by som aj iný duševný stav:-) maximálne odveci.

Čítanie sa v lokálnych spoločenstvách považuje za významný nástroj, prostredníctvom ktorého sa jedinec hodnotovo socializuje a rozvíja svoju humanitu (*Attitude*). Takto to chápu všetky generácie. Význam tejto funkcie v lokálnom spoločenstve sa odvíja od čítania náboženskej literatúry na farských školách v prvej polovici minulého storočia, čítania v mimoškolských zariadeniach v druhej polovici minulého storočia a aktuálneho čítania a socializovania sa prostredníctvom sociálnych sietí. Poznaním obsahu konkrétnej spisby sa zvyšuje schopnosť jednotlivca alebo sa podmieňuje jeho potenciál rozvoja. Stabilné hodnotové iniciácie lokálneho spoločenstva – rodinné, náboženské, sociálne – významne dopĺňajú alebo nahrádzajú hodnotovú príslušnosť k skupinám a subkultúram, predovšetkým aktívnym prostredníctvom sociálnych sietí. Táto príslušnosť sa takmer denne prejavuje prostredníctvom vizuálnych symbolov

a na sociálních sítích hodnotovo – preukazovaním znalosti konkrétnej hodnotovej spisby.

... čítam veľa, ale mnohým dospelákom sa možo nepáči náš spôsob čítania... používame internet, vieme si nájsť, čo potrebujeme. Ja mám veľa priateľov na sieti „čítame podľa nás“. Nebaví nás klasika, ale máme prečítaného Kinga, Harryho Pottera, Súrak, fantasy, sci-fi, ... ostatné je nuda.

Znalosti týchto obsahov sa prejavujú v činnostiach. Okrem toho, že formálne sú čitateľské znalosti preskúšané vo výuke, školy pripravujú podujatia inauguračné, karnevalové, halloweenské a pod., kde sa takáto znalosť individuálne prezentuje a sociálne hodnotí. Školské aktivity dopĺňajú socializačné aktivity pre deti, ktoré v konkrétnych lokalitách organizujú členovia náboženských, spolkových a záujmových skupín (*Activities*). Potenciálna príslušnosť mladej generácie sa pritom prejavuje prostredníctvom znalostí získaných čítaním. Pri šírení hodnôt čítateľstva je však významnejšie zdieľanie hodnôt horizontálne v rámci vlastnej generácie.

... my si chceme raz alebo dvakrát za mesiac zájsť do mekáča v meste, a to je v pohode, ... tam nebudeme trapašiť o Troch gaštanových koňoch, to je na smiech, .. ale potom po big mac menu sa rozprávame o všeličom, ... aj o knihách.

Kontexty (*Context*), v ktorých sú čítané obsahy mladou generáciou šírené, sa rýchlo menia. Malé lokálne spoločenstvá neponúkajú toľko príležitostí k ich zdieľaniu. Limity malých lokalít potom kompenzujú sociálne siete, no čítaním sa významne otvára perspektíva uplatniť sa pri ďalšom štúdiu v mestách, v prostredí nových kontextov. Hlbšie pochopenie sveta okolo seba je zakotvené v kódoch prostredia (*Environment*) a kultúry (*Culture*). Tieto kódy sa významne naplňajú prostredníctvom spoločného čítania v rodine, pričom najmladšie deti považujú spoločné čítanie s rodičmi za najdôležitejší zdroj pri rozpoznávaní čítaných obsahov. Taktiež uvádzajú veľmi rozdielny čas, kedy k tomu dochádza. Medzi následky patrí aj obava z odcudzenia sa voči prostrediu, v ktorom deti vyrastajú, a ľuďom, ktorí ich obklopujú. V menej anonymnom prostredí lokálnych spoločenstiev sa významné vplyvy formujú z blízkosti prostredia a často vynútenej vzájomnej kooperácie.

... chodím aj do našej knižnice, knihy sú tam pekne roztriedené podľa zamerania, ochota poradiť a pomôcť je veľká, vedúca knihovne je z našej ulice, ... kniha kto ju má požičanú, ona odloží... teraz tam nechodím, chodí do nej môj sused spolužiak s mamou, a nakoľko máme dosť podobné záujmy, tak oni si ich požičávajú, pár ich požičávajú aj mne a pár číta on, no a potom si ich vymeníme...

Takýto spôsob šírenia obsahov, teda sociálnym učením, považujeme antropologicky za najviac účinný. Empiricky vykazuje najdlhšie trvanie v čase a lokálne synchronizuje adaptovanie populácie na konkrétny výklad. Dochádza k lokálnym selekciám a segmentovaniu obsahov, ktoré smerujú k udržaniu vitality lokálnych spoločností. V porovnaní s komplexnejšími urbánnymi spoločnosťami sa význam čitateľstva v malých lokalitách menej spája s možnosťou ekonomického rastu (*Finance*). Možnosti rozpoznať tento dopad pri terénnej etnografickej evidencii sú podstatne obmedzenejšie. Význam čitateľstva rastie s čoraz častejšou a často vynútenou ambíciou mladých ľudí uplatniť sa mimo svojho bydliska, často v zahraničí. Hoci sme túto ambíciu nezaznamenali u školskej mládeže, veľká časť rodičov počíta s jej reálnou možnosťou. Môžeme to doložiť záujmom o zvýšenie jazykových kompetencií. Čítanie textov v cudzom jazyku sa považuje za významný prvok kultúrneho kapitálu, ktorý môže dieťa získať, odhliadnuc od bariér periférnej lokalizácie bydliska. Takéto ambície rodičov aj detí možno pozorovať už u najmladších školákov. Trendovo, a možno aj didakticky, sa viacjazyčnosť chápe ako prejav intelektuálnej kompetencie, sústreďujúci sa na najmladšie roky formálneho vzdelávania detí. Prezentačné krátkych naučených alebo čítaných textov malými deťmi vo svetovom jazyku je bežnou súčasťou rodinných stretnutí. Táto aktivita je oceňovaná širším spoločenstvom, pretože veľká časť produktívneho obyvateľstva má skúsenosti s prácou alebo pôsobením v zahraničí. Treba uviesť, že takáto kompetitívnosť získaná čítaním bola vysoko hodnotená aj vo výskume Rómov.

Najmenšiu nasýtenosť kódu sme zaznamenali pri zisťovaní dopadu čitateľstva na individuálne správanie detí (*Behaviour*). Okrem všeobecne prijímaných zdôvodnení, ako sú neaktuálnosť čitateľskej kompetencie u mládeže, náročnosť takejto formy a pretrvávajúce bariéry v porovnaní so šírením digitálnych obsahov, je u detí v lokálnych populáciách výraznejší vplyv zúženého výberu možností a hodnotovej individualizácie jednotlivca.

... chodím aj na recitačné súťaže, v našej rodine, v meste, máme slovenčinárku, tak to bolo na jej odporúčenie, no naši učitelia neboli takí nadšení, bola to báseň

z portálu žiakov zones.sk Keby mala rozum stonožka. Za výber básne som dostal 3 :-:) potom to bol opäť 3 za výber básne Ropokop, mám rád krátke básničky, ďalší rok sme s otcom vybrali Návšteva u psychológa, ako bude reagovať učiteľka. Bola to báseň od Gabriely Fialovej a štvorka za výber básne :-D

Práve v generácii žiakov končiacich základnú školu sa významne uvádza hodnotový rozpor medzi čítaním titulov, ktoré si vyberajú sami, a titulov dospelého sveta. Uvádzajú, že množstvo informácií získaných digitálne mnohonásobne prevyšuje tie, ktoré získavajú čítaním printovej tlače. Uvádzajú, že čítanie kníh radia medzi povinnosti, no čítanie digitálnych obsahov považujú za voľnočasovú aktivitu. Ako uvádzajú, každodenne trávajú určitý čas pri monitore telefónu alebo počítača všetci členovia rodiny a každý si číta individuálne.

Sumárne možno opísať kontexty lokálnej kultúry žiakov, ktoré podporujú čitateľstvo, podľa percentuálneho vyjadrenia z iných kapitol. Rodičia v skúmaných lokálnych spoločnostiach majú rôzne povolania, rôzne vzdelanie. Dosiagnutá výška vzdelania je však nižšia, v rómskej populácii sporadicky dosahuje stredoškolskú úroveň. Niektorí rodičia považujú za dôležité diskutovať o knihách doma, čo však nie je časté, menšia časť si myslí, že čítanie detí je strata času. Rodinné interakcie s deťmi sa väčšinou odohrávajú večer, stále populárnejšie sa stáva trávenie času spoločným ranným cestovaním do práce a školy. Víkendové aktivity s najmladšou generáciou sa medzi rodičmi líšia: niektorí im venujú značný čas, zatiaľ čo iní sa im venujú len príležitostne. Niektorí rodičia usilujú o to, aby ich deti dosiahli aspoň rovnakú úroveň vzdelania ako oni, zatiaľ čo iní rodičia majú flexibilnejšie očakávania. Zapojenie rodičov do školského vzdelávania detí sa tiež líši. Niektorí sa aktívne zapájajú, zatiaľ čo iní nie. Pokiaľ ide o čas strávený na internete, existuje celý rad návykov, od krátkeho času 10–20 minút až po viac ako 3 hodiny denne. Finančná situácia rodín je rôznorodá: niektoré čelia finančným obmedzeniam, zatiaľ čo iné majú voľnejšie rozpočty.

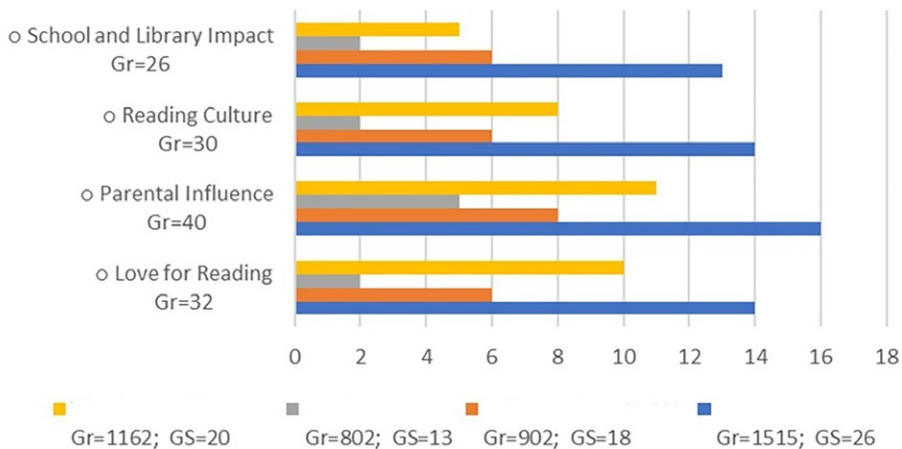
Hlavné vplyvy na čitateľstvo najmladšej generácie v lokálnych spoločnostiach

Kódy sme zoskupili do štyroch hlavných faktorov podporujúcich čitateľstvo v lokálnych komunitách: Vplyv školy a knižníc (*School and Library Impact*), Vplyv lokálnej kultúry na čitateľstvo (*Reading Culture*), Vplyv rodičov (*Parental*

Influence) a *Vzťah k čítaniu (Love for Reading)*. Za najvýznamnejšie vplyvy sa považuje rodičovský vplyv (Gr 40, *Parental Influence*) a vlastný vzťah k čítaniu (Gr 32, *Love for Reading*).

... viem, že väčšina detí potrebuje k tomu, aby začala čítať, nejaký podnet. U nás doma som videla príklad, veľa sa čítalo a veľa sme sa rozprávali aj o knihách. Tak je to aj v mojej rodine, ... škola je osobitná kapitola.

Ako významný vplyv sa uvádza prostredie a hodnota čítania v konkrétnej lokalite (Gr 30, *Reading Culture*). Vplyv školy a knižníc na čitateľstvo (Gr 26, *School and Library Impact*) je dlhodobo významný, hoci súčasne prístupy k jeho rozvoju sú konzervatívne. Semi-automatickým kotvením obsahov rozhovorov k hodnotám z dotazníka sme vo všetkých lokalitách identifikovali rovnaké vplyvy, ktoré sa prejavujú silnou pozitívnou koreláciou (približne 0,82). To naznačuje, že keď sa v početne malých lokálnych spoločnostiach hoci len jeden vplyv na čitateľstvo zvyšuje, aj tie ďalšie majú tendenciu rásť. Všetky evidencie sú ale negatívne korelované s časovými premennými. To naznačuje, že minimálne posledných 50 rokov majú všetky premenné tendenciu klesať. S postupom rokov sa tento vývoj pôsobením aktérov mimo prostredia lokalít nezastaví.

Obrázok 2. Hlavné vplyvy na čitateľstvo školskej mládeže v lokálnych spoločnostiach

Hoci ukazovatele ukotvenia (Gr) v štyroch skúmaných lokalitách vykazujú rôzne namerané hodnoty, ich proporcie sú podobné. Aj keď školské prostredia charakterizovala rôzna integrácia sociálne slabších či dokonca vylúčených žiakov, stredové hodnoty ukazovateľov kvalitatívno-kvantitatívnych (GS) poskytujú výpovednejší obraz. Tieto údaje nám umožňujú identifikovať určitú jednotiacu charakteristiku čítateľstva najmladšej generácie v malých lokálnych spoločenstvách juhu stredného Slovenska.

Hodnota čítania u rodičov a detí v lokálnych spoločenstvách

Vplyv lokálneho spoločenstva na jednotlivca sme mohli interpretovať pomocou kódu *Love for Reading*. Prístup k printovým nosičom – knihám, časopisom a iným tlačovinám – sa realizuje prostredníctvom škôl, knižníc a rodiny. Kvalita týchto zdrojov je však u všetkých troch sfér rozdielna. Napriek tomu si súčasná populácia situáciu dobre uvedomuje a snaží sa dosiahnuť porovnateľnú úroveň s komplexnejšími ponukami v mestách. Za významný faktor pri vytváraní čitateľských návykov sa považujú povzbudenie dospelých. V menších lokalitách ide okrem rodičov často o iných príbuzných alebo o priestorovú blízkosť známych. Dôvera, že čítaním jednotlivec získava hlbšie hodnoty, má historický základ v čítaní náboženskej, populárno-náučnej a voľnočasovej literatúry posledných 5–6 generácií. Súčasná populácia vysoko oceňuje čítanie, ktoré umožňuje mladej generácii lepšie sa adaptovať mimo svojej lokality, najmä v inojazyčnom prostredí.

Diskusie s deťmi o prečítaných knihách sa realizujú predovšetkým v škole, ale aj v rámci knižníc a spolkov. V rodinách tieto rozhovory úzko súvisia s možnosťami tráviť spoločný čas, ktorý však nie je bežný, najmä kvôli pracovným povinnostiam rodičov. Výber kníh pre deti v najmladších rokoch určujú rodičia, pričom deti prejavujú veľmi skorú, predškolskú kompetenciu čítať. Rodičia ich často vedú k dvojязыčnosti, a diskusie o prečítaných obsahoch nasledujú týmto smerom. Denné rozhovory o knihách sú však zriedkavé; u školských detí vo vyšších ročníkoch sa objavuje určitá hodnotová odcudzenosť voči svetu dospelých, minimálne v porovnaní s obsahmi kníh. Denné čítanie je potrebné deliť na čítanie digitálnych a printových materiálov. Sociálne siete sú používané denne a odkazy sprostredkované týmto spôsobom, napríklad na literárne či iné hodnotné texty, sú často preferované čítané.

Stretnutia a diskusie v rámci generačných skupín sú organizované podľa vkusu mladých. Ide predovšetkým o verejné miesta v obci s pokrytím wifi siete, spoločné priestory školy a menej často verejné knižnice. Z rozhovorov vyplýva,

že návyky denného čítania kníh sa bežne začínajú počas prázdnin, pri chorobe, individuálnym trávením času alebo po úspešnej diskusii s rodičmi či počas školských diskusií o knihách. Pravidelné čítanie od skorého veku je výhodou, čo potvrdzujú aj mladší žiaci v dotazníkoch. Vplyv gramotnosti a čitateľskej zručnosti významne podporuje vznik takejto každodennej praxe, pričom k jej rozvoju prispieva aj povzbudzovanie dospelých. Naopak, existuje skupina dospelých, ktorí považujú čítanie za plytvanie časom a upozorňujú na nedostatok jeho priamych benefitov v prostredí lokalít.

... nieže že nečítajú nič, ale čítajú sprostosti... čítanie ich nikam neposúva, je to iba uvoľnenie ako pri filme a to je ich alfa omega čítania... a deťom v osade čo môžeme vyčítať? Veď robia len to čo vidia doma a tak aj robia.

Pri čítaní deti vysoko hodnotia primeranosť textov a uprednostňujú pútavé príbehy, o ktorých diskutujú aj s rodičmi. Tieto príbehy často porovnávajú s filmovým spracovaním, čo môže ovplyvniť aj ich rozhodnutie o kúpe knihy. Samotné čítanie sa podľa vyjadrení detí dopĺňa návštevou podujatí, často vo vzdialenejších mestách, ktoré prinášajú interaktívne zážitky a zdôrazňujú význam čítania. Školské deti navštevujú knižnice, kde majú príležitosť vybrať si knihy, pričom odporúčania prijímajú v poradí: pedagóg, priatelia, rodina. Deti uprednostňujú kratšie texty a flexibilnú frekvenciu čítania pred pravidelnosťou. Podľa vyjadrení pracovníčok knižníc sa pravidelné čítanie a čitateľské návyky najlepšie formujú u starších detí. Okrem školských povinností sa deti zúčastňujú aj na pravidelných čítacích sedeniach nad rámec školy.

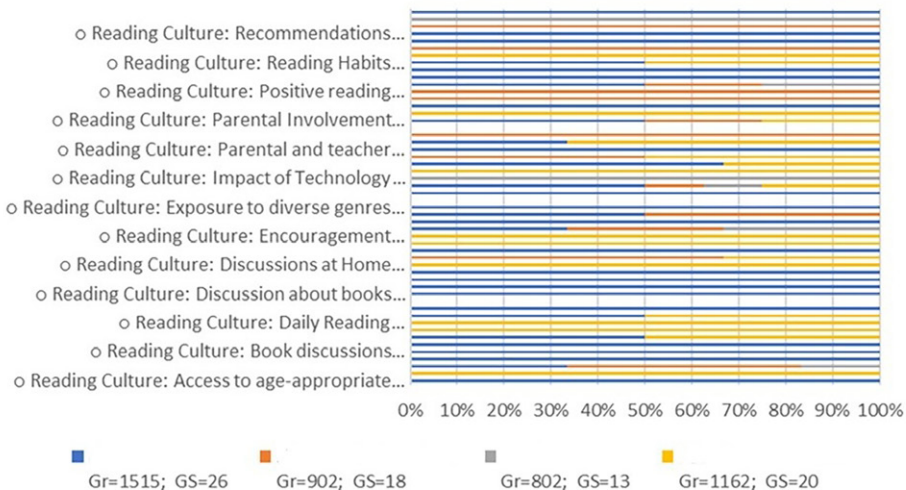
Vplyv rodičov (*Parental Influence*) a zrejme v lokálnom spoločenstve aj vplyv širšej rodiny je vnímaný významnejšie než vplyv školy, knižnice a celkovej kultúry lokality. Prístup ku knihám v rodine je rôzny a ovplyvňujú ho aj historické konotácie uvedené v úvode kapitoly. Od toho sa odvíja aj výber kníh, ktoré rodina vlastní. Prevažuje spisba zakúpená v minulosti a tituly v rodinných knižniciach sa dopĺňajú len sporadicky. Knihy sú zároveň predmetom vzájomného obdarovávanía. V rodinách, kde rodičia pravidelne čítajú, sa rozhovory o knihách prirodzene vedú aj s deťmi. Hlavným motívom týchto diskusií sú často tituly povinného čítania, ktoré mnohí rodičia poznajú zo svojich školských čias, takže kontexty sú im známe. Spoločné pozeranie filmových adaptácií diel poskytuje ďalšiu príležitosť na rozhovory o knihách. Diskusie o individuálne čítaných knihách sú menej časté, rodičia ich však vítajú a snažia sa podporovať pozitívny vzťah detí k čítaniu.

Ak by som mohla hodnotiť vzťah rodičov k čítaniu ich detí, chcela by som povedať, že rodičia tak zahlcujú deti rôznymi mimoškolskými záujmami, že im všetkým jednoducho nezostáva čas na čítanie. Tým, že ešte získavajú množstvo vnemov získaných zo sociálnych sietí a elektronických médií, ich zmysly k čítaniu aj troška otupeli, a máločo ich v knihe zaujme alebo prekvapí.

Rodičia podporujú rozvoj čitateľských zručností detí už v prvých rokoch školského vzdelávania, najmä kvôli lepšej východiskovej pozícii detí pri hodnoteniach učiteľmi. Rozvoj ďalších čitateľských návykov výrazne ovplyvňuje vzdelanosť rodičov – záujem o diskusie o knihách aj v staršom školskom veku priamo súvisí s ich vzdelanosťou. Druh zamestnania rodičov tiež ovplyvňuje dôraz na význam čítania: najmenší je v rodinách so sezónnym zamestnaním a najvyšší u rodičov pracujúcich vo verejnej a štátnej správe. Spoločné návštevy kultúrnych podujatí a knižníc sa realizujú v obci, ale často aj mimo nej, čo je finančne náročné a menej časté ako v mestských oblastiach. Vo všeobecnosti sa rodičia snažia vytvárať pozitívne prostredie podporou prístupu k literatúre, zabezpečením dostupnosti kníh mimo domova a rozmanitosťou čitateľských materiálov. Pri diskusiách s deťmi využívajú čitateľsky získané vzory správania; románové predlohy, často sfilmované v televíznych seriáloch, slúžia ako vzory starých rodičov. Takéto odporúčania staršia mládež často hodnotí negatívne a vytvára si vlastné generačne blízke vzory. Tieto rozdiely sa odrážajú v preferenciách čitateľských obsahov a žánrov. Digitálne čitateľské zdroje nadobúdajú významnejšiu úlohu, majú silnejšiu podporu v generačnej percepcii a do veľkej miery nahrádzajú priamy vplyv rodičov na čitateľské návyky detí.

Vplyv klesajúcej početnosti obyvateľstva a lokálnej čitateľskej kultúry (*Reading Culture*) na čitateľstvo detí sa školy snažia zmierniť, no stále pretrvávajú konkrétne bariéry v lokálnych kontextoch, kde sa vzdelávanie realizuje. Niektoré z týchto bariér sme už spomenuli v historickom úvode, ďalšie vyplývajú z analýzy výskumných materiálov. Najväčšie rozdiely v preferenciách detí sú znázornené v tabuľke, pričom sú čiastočne ovplyvnené idealizovanými odpoveďami žiakov. K vybraným výpovediam, ktoré sme verifikovali v rozhovoroch, môžeme doplniť interpretáciu.

Prístup k čitateľským materiálom, ich rozmanitosť a primeranosť veku závisia od rozpočtu verejných knižníc v jednotlivých lokalitách. Tento rozpočet sa v priebehu rokov významne mení; v menších lokalitách je spravidla nižší než vo väčších. V rodinách sa knižnice vytvárajú podľa veku detí – detské knihy sa

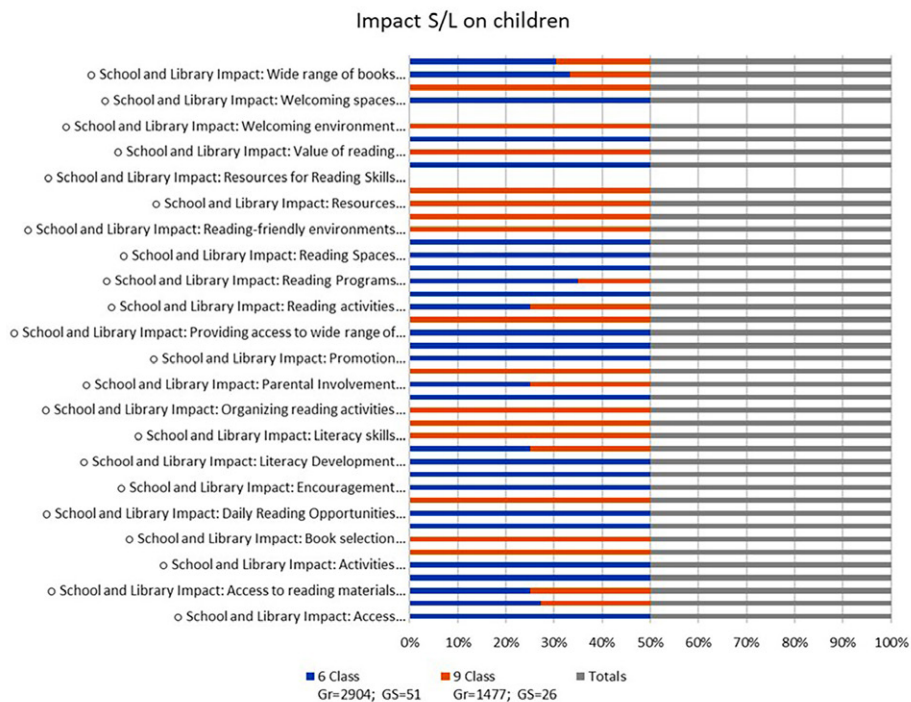
Obrázok 3. Vplyvy na čitateľskú kultúru v sledovaných lokalitách

sústreďujú v domácnostiach s deťmi. Výmena a obdarovávanie knihami je častejšie v lokalitách s dlhšou industriálnou tradíciou zamestnávania a konfesijnou rôznorodosťou. Naopak, najmenej dostupné sú aktuálne tituly pre daný vek, najmä tie, ktoré preferujú staršie ročníky základných škôl a dospievajúca mládež.

Prístup k čitateľským materiálom a knihám, ich rôznorodosť a vhodnosť pre daný vek závisí od rozpočtu verejných knižníc v lokalitách. Ten v jednotlivých rokoch významne kolíše, v menších lokalitách je výrazne nižší než vo väčších. V rodinách sa knižnice vytvárajú vzhľadom k veku, detské knihy sa sústreďujú v rodinách s deťmi. Výmena a obdarovávanie knihami sú častejšie v lokalitách s dlhšou industriálnou tradíciou zamestnávania a konfesijnou rôznorodosťou. Najmenej dostupné sa zdajú aktuálne tituly pre daný vek, predovšetkým tie, ktoré preferujú končiacie ročníky základných škôl a dospievajúca školská mládež.

... my máme záujem chodiť do knižnice, ale „nie je tam čo čítať“ aj keď názory na obci sú práve opačné. V obci nenakupujú knihy preto, lebo to mladí ľudia „nechcú čítať“. Je to začarovaný kruh. Ak sa v knižnici nedoplní knižničný fond pravidelne, mladí o staré knihy nemajú záujem. Výsledok – do knižnice chodia len malé deti a starí ľudia. Niet tam čo čítať – nie je záujem.

Rozdiely medzi lokalitami sa prejavujú vo verejnom a súkromnom sprístupnení databáz s digitalizovanými knihami. Poplatky za tieto služby sú vysoké, no zároveň predstavujú silný motivačný prvok pre mladú generáciu. Dopad technológií na dostupnosť zdrojov je pritom relatívne rovnomerne zastúpený vo všetkých skúmaných lokalitách. Úspešnosť detí vo vzdelávaní je najčastejším argumentom v diskusiách so zriaďovateľmi škôl a knižníc, ako aj pri vzájomnej komunikácii detí s rodičmi (*School and Library Impact*).

Obrázok 4. Vplyvy školského vzdelávania a knižníc na školskú mládež

V diskusiách s učiteľmi sme sa stretli s rôznorodým hodnotením úrovne gramotnosti a porozumenia žiakov. Učители jej stav často pripisovali lokálnym nedostatkom, najmä: (1) absencii príjemných priestorov na čítanie pre školskú mládež, (2) nedostatku denných príležitostí na čítanie, (3) obmedzenej rozmanitosti knižných zbierok a (4) nedostatočnému povzbudeniu k čítaniu

zo strany širšieho spoločenstva. U detí zo sociálne slabého prostredia rýchlo upadajú gramotnostné zručnosti už po absolvovaní základnej školy. Tento jav sme overovali aj prostredníctvom diskusií so sociálnymi pracovníkmi, ktorí potvrdili jeho existenciu a zaznamenali narastajúci trend.

K základnej otázke nášho výskumu – vplyvu čitateľstva na školskú úspešnosť žiakov – môžeme na základe antropologickej interpretácie posúdiť stav čitateľských návykov mladej generácie v konkrétnych podmienkach štyroch lokalít Stredného Slovenska. Historický, sociálny, profesijný a konfesijný vývoj v lokálnych populáciách stále ovplyvňuje postoje žiakov i ich rodičov k čítateľstvu, no v rozdielnej miere. Rozvoj čítateľstva je agendou škôl, obcí a knižníc, no najväčší záujem prejavujú samotné deti a ich rodičia. Tento záujem však kolíše v závislosti od sociálnej dostupnosti čitateľských obsahov. Mladá generácia preferuje digitálne formy, ktorých sprístupnenie cez databázy je finančne náročnejšie. Dostupnosť a atraktívnosť čitateľských prostredí v lokalitách je nižšia než v mestách, a rodičia ju často kompenzujú návštevami podujatí v mestách. Práve do miest a zahraničia smeruje záujem detí a rodičov o ďalšie vzdelávanie. Podporou čítateľstva sa predpokladá, že školopovinné deti dokážu tieto ciele dosiahnuť.

Ivan Murin je antropológ so zameraním na prenos kultúry, kultúrne dedičstvo a kultúrne adaptácie. Vede medzinárodné výskumné tímy na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici (Slovensko) a na Karlovej univerzite v Prahe (Česko). Je členom poradnej rady Centra pre kritické štúdium dedičstva (CCHS) na Univerzite v Göteborgu (Švédsko). Jeho etnografický výskum sa sústreďuje na lokálne európske komunity, kde skúma javy ako kultúrna vitalita, segmentácia a selekcia kultúrnych obsahov, ako aj spôsoby udržateľnosti lokálnych kultúr. V rámci svojej odbornosti patrí medzi zostavovateľov Európskej strategickej výskumnej agendy (RSA) v oblasti priority „Kultúrne dedičstvo v meniacom sa kontexte“. Kontakt: ivan.murin@umb.sk

Pramene a literatúra

- Anderson, Alison. 2015. „Reflections on Environmental Communication and the Challenges of a New Research Agenda.“ *Environmental Communication* 9, 2015, 3: 379–383.
- Babai, Daniel – Molnár, Zsolt. 2014. „Small-scale Traditional Management of Highly Species-rich Grasslands in the Carpathians.“ *Agriculture Ecosystems & Environment* 182, 2014, 1: 123–130.
- Bauman, Zygmunt. 1973. „On the Philosophical Status of Ethnomethodology.“ *Sociological Review* 21, 1973, 1: 5–23.

- Besely, John. 2015. „Making Environmental Communication Work. Creating Useful Guidance.“ *Environmental Communication* 9, 2015, 3: 398–403.
- Cox, Robert. 2007. „Nature’s ‚Crisis Disciplines‘. Does Environmental Communication Have an Ethical Duty?“ *Environmental Communication* 1, 2007, 1: 5–20. Dostupné z <https://doi.org/10.1080/17524030701333948> [cit. 2026-03-26].
- Cox, Robert. 2015. „Scale, Complexity, and Communicative Systems.“ *Environmental Communication* 9, 2015, 3: 370–378.
- Debenport, Erin – Webster, Anthony. 2019. „From Literacy/Literacies to Graphic Pluralism and Inscriptive Practices.“ *Annual Review of Anthropology* 48, 2019, 1: 389–404.
- Holková, Emília. 1977. „Výsledky prieskumu neprospievajúcich žiakov 6.-9. ročníkov ZDŠ v okrese Rimavská Sobota v školskom roku 1975/76“ *Obzor Gemera* 7, 1977, 3: 154-159.
- Chorvát, Ivan. 2011. „Voľný čas na Slovensku v sociologickej perspektíve. Pp. 10–88 in Ivan Chorvát: *Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska. Poznatky z aktuálnych výskumov*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Joose, Sofie – Powell, Stina – Bergeå, Hanna – Böhm, Steffen – Calderón, Camilo – Caselunghe, Elvira – Fischer, Anke – Grubbström, Ann – Hallgren, Lars – Holmgren, Sara – Löf, Annette – Nordström Källström, Helena – Raitio, Kaisa – Senecah, Susan – Söderlund Kanarp, Christoffer – von Essen, Erica – Westberg, Lotten – Westin, Martin. 2020. „Critical, Engaged and Change-oriented Scholarship in Environmental Communication. Six Methodological Dilemmas to Think with.“ *Environmental Communication* 14, 2020, 6: 758–771.
- Kandert, Josef. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- Katrnák, Tomáš. 2004. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Košťalová, Katarína. 2025. „Je to celkom v pohode? Wellbeing žiakov v školskom prostredí.“ *Národopisná revue* 4, 2025, Strážnice: NÚLK: 268–283.
- Kučerová, Silvie Rita – Kučera, Zdeněk. 2009. „Vztah periferiality a vzdělávání: Lze definovat periferní oblasti na základě vývoje sítě základních škol?“ *Acta geographica Universitatis Comenianae* 53, 2009: 59–73.
- Mračenka, Ferdinand. – Geryk, Ján. 1924. *Schematismus učiteľstva škôl meštianskych a ľudových a detských opatrovateliek*. Bratislava: Academia.
- Murin, Ivan. 2021. „Cultural Transmission in Slovak Mountain Regions: Local Knowledge as Symbolic Argumentation.“ Pp. 123–189 in Annelie Sjölander Lindqvist – Ivan Murin – Michael Dove: *Anthropological Perspectives on Environmental Communication*. Basel: Palgrave Macmillan.
- Murin, Ivan – Midula, Pavol. 2018. „Etnografia s využitím digitálnych analytických programov (CAQDAS) a geografických informačných systémov (GIS).“ *Slovenský národopis* 66, 2018, 1: 56–79.
- Riemer, Frances. 2008. „Becoming Literate, Being Human. Adult Literacy and Moral Reconstruction in Botswana.“ *Anthropology & Education Quarterly* 39, 2008: 444–464.

- Džambazovič, Roman – Gerbery, Daniel – Sopóci, Ján. 2022. *Vzdelanostné nerovnosti v optike sociológie. Teoretické východiská a empirické poznatky*. Bratislava: STIMUL.
- Šafr, Jiří. 2008. *Životní styl a sociální třídy. Vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Turin, Mark – Hanks, Robert. 2021. „Literacy.“ Pp. 1-14 in Felix Stein: *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Cambridge: The Cambridge Encyclopedia of Anthropology. Dostupné z <http://doi.org/10.29164/21literacy> [cit. 2026-03-26].
- Turin, Mark – Wheeler, Claire – Wilkinson, Eleanor. 2013. *Oral Literature in the Digital Age. Archiving Orality and Connecting with Communities*. Cambridge: Open Book Publishers.